

ORTA VE DOĞU KARADENİZ AĞIZLARINDA GÖRÜLEN İKİLEMELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ercan ALKAYA*

ÖZET

Bu çalışmada Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı görülen ikilemeler ele alınmıştır. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü'nden alınan bu ikilemeler; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkileme, hendiadyoin, Doğu Karadeniz, ağız, Türkçe,

A STUDY ON THE HENDIADYOINS IN THE EASTERN BLACK-SEA REGION DIALECTS

ABSTRACT

In this study, the hendiadyoins of the dialects of the Central and Eastern Black-Sea Region such as Ordu, Giresun, Rize and Trabzon which can be observed as non-literary usages are dealt with. The hendiadyoins taken from the dialect studies on the afore-mentioned dialects and from the Derleme Sözlüğü are assessed in respect with their origins, structures and meanings.

Key Words: Hendiadyoin, The Central and Eastern Black-Sea, dialect, Turkish

Bir dilin kelimeleri ile birlikte atasözleri, deyimler, kalıp sözler, terimler, ikilemeler ve çeşitli anlatım kalıpları o dilin söz varlığını meydana getirir. Türkçenin her döneminde, her lehçesinde belirgin olarak görülen ikilemeler, dilin gerek yapı, gerek söz dizimi, gerekse anlambilimi açısından en önemli öğelerinden birini oluşturur. Latin edebiyatında birkaç örnekle gösterilebilen ikilemelerin, dünya dillerinde de çok az örneği vardır. Türkçeye yakın oranda Korecede ve Japoncada görülen ikilemeler, Türkçede oldukça yaygın bir kullanıma sahip bulunmakta ve çok güçlü bir anlatım imkânı sağlamaktadır¹.

---

* (Yrd. Doç. Dr.), Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü. E-mail: ealkaya@firat.edu.tr

¹ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yay., Ankara 1996, s. 60

Batı dillerinden Fransızcada redoublement, hendiadyoin; İngilizcede reduplication dual, hendiadyoin; Almancada verdoppelung, zwillingsformen, hendiadyoin; Osmanlıcada atf-ı tefsiri², terhib-i ihmâli, mühmelât³ terimleriyle karşılanan ikileme; aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi durumudur⁴. Konuyla ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda ikileme için “kelime koşmaları, ikileme, tekrarlar, ikileme-ikizleme, bağlam öbekleri (ikilemeler, koşma takımlar), tekrarlama, tekrar grubu, tekrar öbeği” gibi terimler kullanılmıştır⁵. İkileme cümlede anlatımı güçlendirmek, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılır ve aynı kelimenin tekrar edilmesiyle, anlamları birbirine yakın veya zıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki kelimenin yan yana getirilmesi oluşturulur⁶.

İkilemeler Türkçenin en eski metinlerinden itibaren zengin örnekleriyle karşımıza çıkar. Göktürk yazıtlarında 15⁷, Uygur Türkçesinde 262⁸, Kutadgu Bilig’de 197⁹, Divanü Lûgati’t Türk’te 162¹⁰ ve yine Nehcü'l-Ferâdîs, Kıyasü'l-Enbiyâ ve Mukaddimetü'l-Edeb gibi Harezmi dönemi eserlerinde¹¹ pek çok ikilemenin yer aldığı konuyla ilgili çalışma yapanlar tarafından ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından Ordu, Giresun, Rize ve Trabzon ağızlarında, yazı dilimizin dışında kullanımı

² Vecihe Hatiboğlu, *Türk Dilinde İkileme*, TDK Yay., Ankara 1981, s. 9

³ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1992, s. 82

⁴ Zeynep Korkmaz, *age.*, s. 82

⁵ Musa Duman-Fatih Kemik, “İkilemelerin Oluşma Süreçleri ve ‘yalnız başına’ Örneği Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı* (Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İZMİR)’na sunulan bildiri, s. 3.

⁶ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 9

⁷ Erhan Aydın, “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, *TD*, S. 544 (Nisan 1997), s. 417-421; Talat Tekin’in Orhon Yazıtları (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk), Yıldız Yay., İstanbul 2003 adlı eserinde ikilemeler başlığı altında “ağış barım, eçüm apam, toru ölü vb” gibi isimlerden ve yine “adrıl- az-, içik- yükün-, öl- alkın- vb.” gibi fiillerden oluşan 33 tane ikileme (s. 15-17) gösterilmiştir.

⁸ Saadet Çağatay, “Uygurcada Hendiadyoinler”, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara Ün. DTCF Yay., Ankara 1978, s. 29-66.

⁹ Zuhâl Kargı Ölmez, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 7, 1997, s. 19-40; Zuhâl Kargı Ölmez, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2)”, *Bahşı Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*, Simurg Yay., Freiburg-İstanbul 1998, s. 235-260.

¹⁰ Gülsel Sev, “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”, *TD*, S. 634 (Ekim 2004), s. 497-510

¹¹ Mehmet Dursun Erdem, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine”, *Bilig*, S. 33, Bahar 2005, s. 189-225.

görülen ikilemeler ele alınacaktır. “çalı çilmek, pırt kesek, yalp yulp, yaru yaşlu, çırım çırım çırtmak, şakga yarennik, beli benzer, altın altın gülmek” gibi onlarca ikileme yazı dilinde olmayıp Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerdir. Adı geçen yöre ağızlarıyla ilgili ağız çalışmalarında geçen metinlerden ve Derleme Sözlüğü’nden alınan bu ikilemeler; köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirilecektir.

Kökenleri Bakımından kilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin köken bakımından Türkçe kelimelerden, Türkçe ve yabancı kelimelerden ve yabancı kelimelerden oluştuğu görülmektedir.

1. Türkçe Kelimelerden Kurulan kilemeler

İkilemelerin büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerden oluşmaktadır: **a ır dolu** (Tr., Rz. DS/I-91), **gıldır gücük** (Or. DS/VI-2040), **siziñ topuñuz**, **en nüz cüc nüz** (AYB, 83), u evliye~de **e ildi de ildi** (OYA, 192), **ileri g ri** yapıyok (OYA, 178), **tarla çayır** ekme zamanı (TYA II, 8), havalar böyle **sisli puslu** giderse (TYA II, 47), şöyle **çatal çalı** yapacāsun (TYA II, 241), **ter su** içinde (TYA II, 238), **met de neğ** (RİA, 237)

2. Türkçe ve Yabancı Kelimelerden Kurulan kilemeler

Bu ikilemelerin bir kelimesi Türkçe, diğer kelimesi ise bir başka dildedir: **alan talan** etmek (TYA III, 11), **böyle naħu lu** (<Ar. naħş) **digi li** (TYA II, 15), **ğuç ħal** (<Ar. ħāl)dişaruya gelduk (RİA, 202), **akga yarennik** (Far. yārān+lık) bol (AYB, 110), **çorabım** (<Far. cūrāb) **çar m** diye (OYA, 213), **dabancalar sila ħlar** (<Ar. silāħ) atılır (TYA II, 49), **a ır akıllı** (Or. DS/I-90), zor (<Far. zūr) **zoruna** (T. Ek) (Gr., Tr. DS/XI-4381): Binbir güçlükle.

3. Yabancı Kelimelerden Kurulan kilemeler

İkilemenin her iki unsuru da yabancı kelimelerden oluşmaktadır: **can** (<Far. cān) **cara** (<Far. çāre) (Or. DS/II-855), çapras (<Far. **çep u r st**) TYA III, 53), **rek rek** (<Far. reng) boyuyok (OYA, 294), **soħbet** (<Ar. şuħbet) **muabbet** (<Ar. maħabbet) herkeş evine gidiyodu (OYA, 318), böyle **hürmet** (<Ar. ħurmet) **hizmet** (<Ar. ħidmet) vardı (TYA II, 44), **is** (<Ar. ins) midir **cis** (<Ar. cinn) midir (TYA II, 165).

3625), **altan uçarı** atmış gişi türkü sölerdi (OYA, 248), bu arada **boyna boyna** dutup (AYB, 71)

4. Sayılardan Kurulan kilemeler

Sayı bildiren kelimelerden bazıları, küçük sayıdan büyük sayıya doğru sıralanarak ikileme kurarlar veya üleştirme eki alan aynı sayının tekrarıyla kururlar. Sayılardan kurulan ikilemeler durum, yaklaşıklık ve tahmin bildirir: **om b yirmi** gün söra (OYA, 283), sayarım **ellú ellú** (KİAT, Gr., 121), éy **onb lü onb lü** (KİAT, Gr., 122), tavlarda **pir bir-puçuk** metre qar (TYA II, 341), bole zamanda **dört dört** herges olamaz (TYA II, 148), **dörder b er** (OYA, 283), **birer birer** (KİAT, Tr., 244), **birem birem** (Or., Gr. DS/II-699), **üç b er** güleş olmuş (OYA, 168). Yazı dilinde “üç aşağı beş yukarı” şeklindeki ikileme, Trabzon ağzında aynı sayıyla kurulmuştur: **be a a** **be -yukari** uyarsın (TYA II, 217)

5. Fiillerden Kurulan kilemeler

a. Zarf-fiillerden Kurulan kilemeler

Aynı fiillere veya farklı fiillere gelen zarf-fiil ekleriyle kurulmuş olan ikilemelerdir. **çala çala** (Or. DS/III-1048), **çapa çapa** (Gr. DS/III-1072), **kopa kopa** (Tr., Rz. DS/VIII-2920), tarlayı **döne döne** dolanıyor (KİAT, Tr., 244), **ana doya** bakmadım, (KİAT, Gr., 95), boyle **basa basa** gidiyörüm (RİA, 299), gel **dö üre dö üre** (KİAT, Tr., 194), **alıp alıp** ver- (OYA, 333), **gidergen gidergen** aldırırsın (TYA II, 97)

Yukarıdaki örnekler yazı dilinde de görülen zarf-fiil ekleridir. Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında yazı dilinden farklı olarak -a/-e zarf-fiil ekinin -ı/-i,-u’ya dönüşmesiyle meydana gelen zarf-fiil eklerinden kurulmuş ikilemeler görülmektedir. Ordu, Giresun ve Trabzon ağzlarında farklı eklerle oluşan çok zengin bir zarf-fiil kullanımı vardır¹³: hayvan **dñneni dñneni** gider (OYA, 194), gel **salini salini** (KİAT, Or., 25), **çalını çalını** ben de yoruldum (KİAT, Or., 46), **topallı topallı** gelir (OYA, 234), **layı sızlayı** boynuma dağdım (AYB, 100), **çı rı rı ba rı rı** sulağ ata (KİAT, Or., 41), **arı diru arı diru** gurudur (TYA II, 40), **vuru vuru** çıkadüduğ (OYA, 218),

¹³ Necati Demir, “Şalpaazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağzlarında Kullanılan Zarf-fiil Ekleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 8 (Sivas 1999), s. 313-334.

6. Ünlemlerden Kurulan kilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında görülen ikilemelerin en çok örneği yansımalarından kurulmuş ikilemeler olarak göze çarpar. Türkçenin söz varlığı içinde, özellikle ağızlarda önemli bir yer tutan yansımalarından oluşan ikilemeler, anlatıma renklilik ve canlılık katar¹⁴.

a. Yansımalarından Kurulan kilemeler

Yansımalarla ilgili olarak “Türkçede Ses Yansımaları İkilemeler” adlı önemli bir çalışması bulunan Hamza Zülfiyar, yansımalarından oluşan ikilemeleri “tam ikileme” ve “kısmî ikileme” olarak iki grupta değerlendirmektedir. İkilemeyi oluşturan öğeler arasında herhangi bir ses değişmesi olmadan sözlerin tekrarlanması (şırıl şırıl, tıkr tıkr, küt küt vb.) tam ikilemeyi, ikilemeyi oluşturan öğelerin ünlüleri, ünsüzleri ve diğer yapım ekleri arasındaki küçük değişmeler ise (şap şup, pat çat, ıkr cıkr vb.) kısmî ikilemeyi oluşturur¹⁵. Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yansımalarından oluşan ikilemelerde bu şekildedir:

Tam İkilemeler: **bıdır bıdır** (Or. DS/II-660), **cakcak** (Tr. DS/III-848), **calap calap** (Tr. DS/II-699), **divil divil** (Gr. DS/IV-1526), **cımbıl cımbıl** (Gr. DS/III-891), **cırcır** (Or., Rz. DS/III-926), **gırıs gırıs** (Or. DS/VI-2058), **gukguk** (Tr. DS/VI-2189).

Kısmî İkilemeler: **baltur kültür** (Tr. DS/II-512), **cırım cıngıl** (Gr. DS/III-930), ğapıda odun ediyom **çat pat** (OYA, 286), **dembül dümbül** (Gr. DS/IV-1415), **ap up** (Rz. DS/X-3747), **lankur lankur** (Tr. DS/IX-3064).

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında söz varlığının meydana gelmesinde özellikle yansımalarından kurulan ikilemelerden faydalanılmıştır. Çeşitli hayvan adları: **cırcır** (Or., Rz. DS/III-926): Ağustos böceği; **cırcır** böceği (Tr. DS/III-927): Kara çekirge; **çırçır** böceği (Tr. DS/III-928): Ağustos böceği; **cıvcık** (Rz. DS/III-1022): Cıvciv, **hoğora/hoğori** (RİA, 320): Baykuş.

Çeşitli eşya, alet adları: **çıtıt** (Or., Rz. DS/III-1198): Çıtıt, fermejüp; **ak ak** (Gr. DS/X-3738): Değirmende buğday tanelerinin döküldüğü yer; **ir ir** (RİA, 317): büyük balık ağı; **taktak** (Or. DS/X-3811): Kapı tokmağı; **takatuka** (Rz. DS/X-3806): Tahta havan, döveç, **ap ap** (Gr. DS/X-3747): Su taşı; **uktık** (Gr. DS/X-3810): Takunya.

¹⁴ Hamza Zülfiyar, *Türkçede Ses Yansımaları İkilemeler*, TDK Yay., Ankara 1995, s. VII

¹⁵ Hamza Zülfiyar, *age.*, s. 14

Özellikle insanın karakter özelliğini yansıtan olumlu ve olumsuz adlanmış sıfatlar, adlar veya çeşitli durumları karşılayan adlar: **hoplop** (Gr. DS/VII-2405): Sinirli; **kımkım** (Or. DS/VIII-2803): Ağır ağır konuşan kimse; **cırcır** (Or. DS/III-927): Geveze; **pitpit** (Rz. DS/IX-3464): Kekeme; **tantan** (Tr. DS/X-3821): Geveze, boşboğaz; **zırzır** (Rz. DS/XI-4381): Geveze, gürültücü; **cavcav** (Or. DS/III-865): Boş, gereksiz laf; **gargaris** (RİA, 318): feryat, bağırp çağırma; **dirdir** (KİAT, Tr., 316)

Tabiattaki çeşitli olaylara karşılık gelen adlandırmalar: **mesmes** (Gr. DS/IX-3172): Irmak ve derelerden esen hafif yel; **ar ar** (Rz. DS/X-3750): Küçük çağlayan; **zanzur** (Or. DS/XI-4348): Deprem.

b. Hayvanlara Yönelik Kullanılan Seslerin Yinelenmesiyle Kurulan kilemeler

Bu tip ikilemeler hayvanları çağırırken, kovalarken veya bir şey yaptırmaya zorlarken kullanılan kelimelerin tekrarlanmasından oluşur: **bıcı bıcı/bici bici/biçi biçi** (Or., Gr., Tr. DS/II-680), **bıdı bıdı** (Or. DS/II-688), **bili bili** (Rz. DS/II-693), **çih çih** (Tr. DS/III-1164), **gerek gerek** (Or. DS/VI-1997), **gur gur** (Or. DS/VI-2198), **ha lum ha lum** (Tr. DS/VII-2251), **hel hel** (Tr. DS/VII-2333), **hire hire** (AYB, 141)

Bu tip ikilemelerden bazıları arkaik unsur olarak karşımıza çıkar. DLT'de görülen ikilemelerle Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarındaki ikilemeler arasında ses ve anlam bakımından benzerlikler görülmektedir. Meselâ DLT'de tayı çağırma için kullanılan “**kurı kurı**¹⁶” ikilemesi, Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında at ve eşek çağırma ünlemi olarak **kirik kirik** (AYB, 144) ve **kırık kırık** (Or. DS/VIII-2825) şeklindedir. Yine DLT'de “**çuh çuh**” (atı yürütmek ve azarlamak için kullanılır) ve “**tu u tu u**” (eşeği durdurmak için söylenir¹⁷) ikilemeleri, Orta ve Doğu Karadeniz'de “**çih çih** (Tr. DS/III-1164): Keçileri yürütme ünlemi”, “**di di** (Tr. DS/IV-1473): Sığır, davar kovalama ünlemi” şekilleriyle görülür.

Şu örnek de ayının çıkardığı sestten oluşan ikilemedir: **v v** bôğurıyoř (RİA, 299)

7. Yapım Ekleriyle Kurulan kilemeler

İkilemelerin bir kısmı yapım ekleriyle türetilmiş olanlardan oluşur. Yapım ekleriyle türetilme üç şekilde meydana gelir.

İsim köklerine gelen yapım ekleriyle kurulanlar: **apalak** (Or. DS/I-282), **birem birem** (Or., Gr. DS/II-699), **ipil ipil**

¹⁶ Gülsel Sev, *agm.*, s. 500

¹⁷ Gülsel Sev, *agm.*, s. 500

(Or. DS/VII-2545), ortalık **güzlük** **gülistanlık** (TYA II, 9), şindi **başlık** **beşlik** yoğ emme (AYB, 106), böyle **naşuşlu** **digişli** (TYA II, 15), **parali** **parasiz** vericek (TYA II, 248), adam melmeketinin **kötül** nü **iyilini** gonaşmaz (TYA II, 25), yerini **incecuş** **incecuş** kaziy (TYA II, 170),

Fiil köklerine gelen yapım ekleriyle kurulanlar: eğe **büğü** (Or. DS/V-1685), eği **büğü** (Or. DS/V-1685), **ıklım** **tıklım** (Rz. DS/VII-2464), **varak**

Türkçedekine benzer bir şekilde kullanılmaktadır¹⁸. İkinci kelimesi m- sesiyle başlayan tekrarlar, Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında anlatıma kolaylık sağlamak ve ifade gücünü arttırmak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır: **ingır mıngır** (Tr. DS/VII-2542), **tanksı manksı** (Tr. DS/X-3821), kapilerde **ķutuķ mutuķ** varmidu (KİAT, Rz., 268), **alay malay** (TYA III, 12), inekleri süsleruķ. **cırnaķ-mırnaķ** taķaruķ (TYA II, 189), işde **hopli mopli** (OYA, 253), **kemençe-memençe** (TYA II, 246), şöyle **elle dürü melle dürü** (AYB, 70)

Kullanımı çok yaygın ve geniş olan bu tür ikilemeler, zaman zaman özel isimlerle de kurulabilmektedir: **amede-m mede** (TYA II; 299), **tieri-de isdanbulda-misdambulda** (TYA II; 320), **Çar ambası mar ambası** hęc bi yere ğetdüm yoķ (AYB, 85)

Yazı dilinde geçerliliğini yitirmekte olan bu tür ikilemeler, ağzılarda oldukça yaygındır. Hatta Orta Anadolu ağzlarında ilk unsuru m- ile başlayan kelimelerin ikinci unsuru da m- sesiyle başlatılmakta, meselâ “masa” kelimesinde ikinci ses başka bir ünlüyle değiştirilerek “masa musa” biçimi ortaya çıkarılmaktadır¹⁹. Ordu ağzında ise bir örnekte m- sesi, m-ile başlayan bir kelimenin yerine kullanılmadığı için m-‘nin yerine h- sesi getirilerek ikileme kurulmuştur: hep benim üsdüme atdılar u işleri talla, **mal ğal** (OYA, 239)

Aybastı ağzında da yazı dilinde “şöyle böyle” şeklinde kullanılan ikilemenin ikinci unsuru m- sesiyle değiştirilerek ilginç bir kullanım ortaya çıkarılmıştır: **öyle möyle** avuçluyodu (AYB, 110)

Ordu ağzında bir örnekte rastladığımız, öle bi **donan den** eşidmedim (OYA, 262-263) ikilemesinde sıfat-fiil eki alan don-fillinin yanına gelerek ikileme kuran et- fiili de m-‘li ikilemeler gibi bir “otomatik tekrar” örneğidir.

9. kinci Kelimesi “Falan/Filan” Kelimesiyle Kurulan kilemeler

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında sıklıkla görülen ikilemelerden birisi de ikilemenin ikinci unsurunun falan/filan kelimesiyle oluşmasıdır. Falan/filan kelimesi burada tıpkı m-‘li

¹⁸ Osman Nedim Tuna, *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s. 13

¹⁹ Doğan Aksan, *age.*, s. 198

a. E Anlamlı Kelimelerden Kurulan kilemeler

Eş anlamlı kelimeler birlikte kullanılarak anlamı güçlendirir ve anlatıma kolaylık sağlar. Bu şekildeki ikilemelerin sayısı fazla değildir: inciltmāyin **fukar yi fakiri** (RĪA, 236), **met de neç** (RĪA, 237), göllarını bōle **çan kelek** (çan, çingirak) dakarsın (OYA, 233), havalar böyle **sisli puslu** giderse (TYA II, 47), ortalık **güzlük gülistannık** (TYA II, 9)

b. Yakın Anlamlı Kelimelerden Kurulan kilemeler

Anlamı bakımından sayıca en çok ikileme, yakın anlamlı kelimelerden kurulanlardır. Bu tür ikilemelerde her kelime kendi anlamında kullanılmakla birlikte iki kelime arasında ses, şekil ve anlam bakımından bir yakınlık görülür: **a ır dolu** (Tr., Rz. DS/I-91), **e rim bü rüm** (Or. DS/V-1685), **ürük cücük** (Or. DS/XII-4795), **akga yarennik** bol (AYB, 110), **ana doya** bakmadım (KĪAT, Gr., 95), bu **çorabım çarum** (OYA, 214), **dabancalar silahlar** atılır (TYA II, 49), **çı rı ı ba rı ı** sūlah ata (KĪAT, Or., 41), **ter su** içinde (TYA II, 238) **evimize oc mıza** harcıduğ (TYA II, 280)

c. Zıt Anlamlı Kelimelerden Kurulan kilemeler

Zıt anlamlı kelimelerin ikileme biçiminde kullanılması, çoğu zaman istenilen kavramın sınırlarını belirtir²². Bu ikilemre Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında sıkça rastlanır: **çapras** (<Far. çep u rāst, TYA III, 53), **ileriye geriye** zorlan çıkıdum (RĪA, 202), bir ucu da **g t gel** vardır (AYB, 73), her birimiz **dava da a** düşdük (OYA, 274), **ti i ergeg** toplu gezi (TYA II, 396), **üsdünden a** büsbütün çıkarusun bunu (OYA, 284), burıya **kidi gelince** (TYA II, 89), **parali parasiz** vericek (TYA II, 248)

2. Bir Kelimesi Anlamlı Olan kilemeler

Bu tür ikilemelerde ya birinci ya da ikinci kelime tam anlamlıdır. Diğer kelimelerin anlamı zayıf olmakla birlikte anlamı güçlendirmede yardımcı unsurlardır. Bu yüzden anlamı zayıf olan kelime “yarı anlamlı” kelime olarak nitelendirilebilir: **ayın oyun** etmek (Gr. DS/I-419), **yel yepelik** (Or., Tr. DS/XI-4240), **kertük kürtük** (Or. DS/XII-4547), **az boz** bangada parasi olur (RĪA, 207), **pirt kesek** (AYB, 149), **çalı çilmek** (AYB, 75), **firt kelek** (OYA,

²² Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 59

344), **çalandar çulundur** (TYA II, 355), surları **çelik çocuk** yıkdılar (OYA, 231)

3. ki Kelimesi de Yarı Anamlı Olan kilemeler

Bu tür kelimelerle kurulan ikilemelerdeki kelimelerin anlamı eksik olmakla birlikte güçlü bir anlatım ve pekiştirme sağlarlar: **apuk sapuk** (Or., Gr., Tr. DS/I-20), **ebelek sebelek** (Or. DS/V-1653), **aval kaval** (Tr. DS/X-3753), **yamrı yumru** (Tr., Rz. DS/XI-4157), **ivik divik** (Or., Gr., Tr. DS/XII-4526), **ecil cücül** (OYA, 342), **ebir ambak** (OYA, 342), **kıvirina zivirina** gıder (RİA, 217), **ezele-bezele-** (RİA, 316): oğuşturmak.

ÜÇLEMELER

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında ikilemelerin yanında üçlemelerin de bulunduğu görölmektedir. Osman Nedim Tuna, Türkçede ikilemelerin yanı sıra üçlemelerin hatta dörtlemelerin de bulunduğuna değinerek üçleme için “at avrat pusat; bağ bahçe bostan, çay kahve gazoz, dost ahbab akraba, şans kader kısmet...” ve dörtleme için “ana avrat kız kısarak, çanak çömlek tencere tava, din iman insaf merhamet, eş dost hısım akraba, ev bark ot ocak...” gibi örnekler vermiştir²³. Kelimeler ne kadar tekrar edilirse anlatım o derece güçlenir, ifade pekiştirilir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarından özellikle Trabzon ağızında yukarıdakilere benzer olarak adlardan kurulmuş üçlemeler görölür: **sazlan davullan horanlan** alıp dönerik (TYA II, 279), böyle **dabancali fi ekli tüfekli** (TYA II, 279), biraz **ködü-mödü filan** (TYA II, 385), **ya -ma falan** kesmezler (TYA, II, 211), **pe -altı yeti**

Çekimli fiillerle: **kezmi kezmi kezmi** pulmuş bî at (TYA II, 331), girer suya, orda **üzer üzer üzer**, çıkar (TYA II, 267) ve zarf-fiil ekleri almış fiillerle meydana gelmiş üçlemeler de bulunmaktadır: **aru dura aru dura aru dura** u çekiye (OYA, 299), **vura vura vura** o vaziyetde yaptılar (TYA II, 369)

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında dörtlemelere pek rastlanmaz. Sadece “**tav tav sav sav** olmak (Tr. DS/X-3849): Bir olayın, bir işin sona ermesi.” Örneğinde iki ayrı ikileme bir arada kullanılarak bir dörtleme şekli oluşturulmuş; işin, olayın sona ermesi pekiştirilmiştir. Ayrıca, bazen bir ikileme iki kez veya üç kez üst üste kullanılarak anlam güçlendirilir: **çat çat, çat çat** soba borusu yapıyollar (AYB, 105), **tarķ turķ, tarķ turķ** derkene (OYA, 275), **yalp yulp, yalp yulp** iki tâne alitirik geliye (AYB, 105), **basa bas, basa bas, basa bas** muarebede (RİA, 265)

SONUÇ

Çalışmamızda tespit ettiğimiz ikilemeler sözlük halinde verilmiştir. Sözlük kısmında madde başı olarak aldığımız 394 ikileme bulunmaktadır. Bu madde başı olan ikilemelerden 366’sı yalnız bir ile ait olanlardır. 366 madde başı ikilemeden Ordu yöresine ait 180, Trabzon’a ait 110, Rize’ye ait 39 ve Giresun’a ait 37 ikileme vardır. 28 madde başı ikileme ise ortaktır. Bu 28 madde içerisinde Ordu’ya ait 19, Trabzon’a ait 20, Rize’ye ait 10 ve Giresun’a ait 15 olmak üzere 64 ikileme mevcuttur. Böylece illere göre dağılım yapıldığında Ordu yöresine ait 199, Trabzon’a ait 130, Rize’ye ait 49 ve Giresun’a ait 52 ikileme olmak üzere sözlükte toplam 430 ikileme bulunmaktadır.

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarındaki ikilemelere baktığımız zaman sözcük türü bakımından en çok yansımalarından kurulan ikilemelerin olduğu görülür. “Ünlemlerden Kurulan İkilemeler” başlığı altında değindiğimiz gibi ünlemlerden ve özellikle de yansıma seslerden kurulan ikilemeler Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarının söz varlığına da önemli bir katkıda bulunur.

Orta ve Doğu Karadeniz ağzları Türkçenin söz varlığını barındırması bakımından oldukça önemlidir. Bu bölgedeki ikilemelere bakıldığı zaman başta Eski Türkçe dönemine ait olmak üzere arkaik

unsurların olduğu göze çarpmaktadır²⁴. İkillemelerde bizzat Eski Türkçe dönemine ait kelime ve ekler yaşamaktadır. Meselâ, “**adak adak** (Or. DS/I-62): Azar azar” ikilemesindeki adak kelimesi, ET. adak “ayak” kelimesidir. “adak” kelimesi Tokat yöresinde “çocuğun ilk adımları DS” anlamına gelmektedir. Burdan hareketle “adak adak”, “adım adım>azar azar” anlamını kazanmış olabilir. Yine Bu ağızlarda görülen “**yalap yalap** (Gr. DS/XI-4140): Parıl parıl, ışıl ışıl.”, “**yalbır yalbır** (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.”, “**yalbirt yalbirt** (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.”, **yaldır yaldır** yanmak (Or. DS/XI-4142)”, **yalp yulp, yalp yulp** iki tâne alitirik geliye (AYB, 105) yalp yulp: Işıl ışıl” ikilemelerindeki yal- fiilinden türeyen kelimeler, Eski Türkçede “yaltırmak: Parlamak, ışık saçmak”, “yaltramak: Parlamak”, “yaltrık: Parlaklık, ziya, ışık²⁵” kelimelerinin Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki bugünkü kalıntısıdır. Eski Türkçede ikileme olarak görülen ve “Bir taviye, durmadan, fazlasile, kesilmeden” anlamları verilen “basa basa EUTS/23” ikilemesi, aynı anlamla ve ses yapısıyla Rize ağızında yaşamaktadır: **basa bas, basa bas, basa bas** muarebede (RİA, 265), **basa basa** gidiyoşum (RİA, 299)

Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarındaki ikilemelerle Kaşgarlı Mahmut’un Divanü Lûgat’it Türk’ü arasında da çeşitli yakınlıklar görülür. Orta ve Doğu Karadeniz’de “**kertük kürtük** (Or. DS/XII-4547): Pürüzlü, girintili çıkıntılı” ikilemesi Divanü Lûgat’it Türk’te “kertük kemrük” (ağaçta açılan gedik) olarak ses ve anlam bakımından yakın bir kullanımla karşımıza çıkar. Yine, **kipekip** (Or. DS/VIII-2874): kip: uygun, tıpatıp gelen” ikilemesindeki “kip” kelimesi DLT’de “benzer, öğür²⁶” anlamında olup aynı anlamıyla Orta ve Doğu Karadeniz ağızlarında yaşamaktadır. Yine, “**imi dimi** bilmek (Tr. DS/VII-2536): Bir şeyin en ince noktasına kadar bilmek: *Ona söyleme, o imini dimini bilir.*”, “**ürük cücük** (Or. DS/XII-4795): 1. Soy sop, 2. Çoluk çocuk”, “bī sürü **hını hızanı** oldu (OYA, 238)”, “**pırtkesek** (Or. DS/IX-3445): parça parça, ufak ufak”, “ebe **yur y yker** (OYA, 199)” ikilemelerindeki “ürük (ET. < uruğ: 1. Nesil, kuşak, soy, torunlar. 2. Tohum, ekin EUTS/174), hızan (ET< hız: kız, EUTS/55), kesek (ET< kesek: kesik, parça DLT I, 14-15), yu- (ET<

²⁴ Ali Akar, “Trabzon Ağızında Eski Türkçe Leksik Unsurlar”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu* (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002, s. 173-193.

²⁵ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993, s. 184

²⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* C. II (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1992, s. 119

yu-: yıkamak, temizlemek EUTS/198) gibi kelimeler arkaik unsurlardır.

Eski Türkçe vasıta hal eki (X)n'dir. Bu ek, "ile, olarak" anlamlarını verir. yadag+(1)n "yaya, yaya olarak", ot+ın (ateşle)²⁷. Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında da zarf göreviyle kurulan bazı ikilemelerde eski vasıta hal eki aynı görevle ve kullanımla varlığını devam ettirmektedir: kelin ağlar **yá i yá i**/kitmem tēyin sallar başı (KİAT, Tr., 198) (yáşi <yaşın, yaş+ı+n), **altın altın** külēy (KİAT, Tr., 204) altın altın (<alt+ı+n), **ucun ucun** (Rz. DS/XI-4020): Yavaş yavaş, azar azar: *Borcumuzu ucun ucun veririz.* (<uc+u+n).

İkilemeler, çok uzun zamandan beri kalıplaşmış olarak kullanılan kelimelerdir. Kalıplaşma kesin bir kural olup ikilemelerde kullanılan kelimelerin sırası değiştirilemez (çoluk çocuk, eğri büğrü, eski püskü vb.) ve bazıları da tek başına kullanılamazlar (allak bullak, mırın kırın vb.)²⁸. Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında yazı dilinin aksine bazı ikilemelerde kelimelerin sırasının değiştiği görülür: **küldür paldır**~ édeler (AYB, 99), inciltmāyin **fukar yi fağiri** (RİA, 236), adam melmeketinin **kötül nü iyillni** gonusmaz (TYA II, 25), toplu kezerler **erkekli kadın** (TYA II, 396), **filan falan** hoca (TYA II, 377)

Trabzon ağzında görülen **erkekli kadın** (TYA II, 394) ikilemesinin bir benzeri DLT'de "*erkek tişi tērildi*"²⁹ şeklinde görülmektedir. Her ikisinde de ikilemenin unsurları bugünkü yazı diline göre yer değiştirmektedir.

Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında kullanılan bazı ikilemeler şekil bakımından aynı olmasına rağmen anlam ve kullanım bakımından yazı diliyle farklılık göstermektedir. Yazı dilinde "acele ile yemek yeme" ve "öpme" eylemini anlatmak için kullanılan "şapır şapır" ikilemesi, Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında "para kazanmak" için kullanılır: **apır apır** para gazanıdum (AYB, 83). Yine "ileri geri" ikilemesi bu yörede "aşağı yukarı" anlamında yaklaşıklık ve "münakaşa etmek, çekişmek" anlamında kullanılır: bugún **ileri geri** sekiz buçū oluye (AYB, 103); **ileri g ri** yapıyoğ (OYA, 178). "Yosma" kelimesi günümüzde kadın için biraz da olumsuz bir sıfat iken Ordu ağzında olumlu bir sıfat olarak bugünkü anlamından farklı olarak kullanılır: saçlarda **yosma yosma** ekmekler

²⁷ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988, s. 64

²⁸ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 15

²⁹ Gülsel Sev, *agm.*, s. 499

&

!

anlatım ses uygunluğuna, ses benzerliğine dayandığı için şiire bir anlam gücü, anlatım zenginliği ile birlikte bir müzik esintisi ve ahenk sağlar³⁶.

Orta ve Doğu Karadeniz yöresindeki şiirlerde de bu özelliklerden dolayı şiirlerde bolca ikilemelere rastlanır. Şiirde isim soyundan kelimelerin tekrarlanmasıyla ikilemeler kullanılır: elazis uzun çarşı/tikanlar **gar i gar i** (KİAT, Tr., 214), erzurum **çini çini**/opsam ağzın içini (KİAT, Tr., 152), kel **imana imana**/poban ermenimidir (KİAT, Tr., 235), oy **dereler dereler** (KİAT, Rz., 287), hava yağayı hava/başuma **d ne d ne** (RİA, 216), gökdeki yıldızları/sayalum **elli elli** (RİA, 296), suyun dibinâ desdi/**damla damla** dolasun (RİA, 296)

Çekimli fiillerin tekrarlanmasıyla kurulan ikilemeler de şiirlerde kullanılır: **uyur uyur** uykusu var/penum oğlumun uykusu var (KİAT, Tr., 140), pen **k çemem k çemem**/poyum kadar tëreni (KİAT, Tr., 235), hay burâden aşşağı/ben **inemem inemem** (RİA, 294), **atladum atladum** çıkıdum eşiği/**ķirilsun ķirilsun** kızlar pēşiği (KİAT, Rz., 263)

Yukarıdaki şiirlerde geçen ikilemeler yanyanadır. Bazı şiirlerde ise ikilemelerin arasına başka unsurlar girerek aralıklı ikileme oluşmuştur. Böylece anlam pekiştirilip güçlendirilmiştir: yeylanun çumenleri/**serin** eseyur **serin** (KİAT, Tr., 149), gamamun sapi mercan/**haçan** operdum **haçan** (KİAT, Tr., 151), bu dere başşağa/**uya** cidēyi **uya** (KİAT, Rz., 278), **durun** uşaklar **durun** (KİAT, Rz., 285)

Daha çok Trabzon ve Rize ağzlarına ait olan şiirlerde kullanılan ikilemelerle şiirdeki anlam, ikilemelerdeki ses benzerliği vasıtasıyla zenginleştirilmiş, şiire bir ahenk katılmıştır.

Sonuç olarak Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında görülen ikilemeler Türkçenin anlatım gücünü, eskiliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır. Bugün yazı dilimizde kullanılmayan pek çok söz varlığı unsurunun ve özellikle de ikilemelerin zengin örnekleriyle ağzlarda yaşadığı bir gerçektir. İkilemeler anlatıma kolaylık sağlaması, ifadeye ahenk ve müzikalite katması yönüyle Orta ve Doğu Karadeniz ağzlarında bugün de bütün canlılığıyla varlığını sürdürmektedir.

³⁶ Vecihe Hatiboğlu, *age.*, s. 62-77

SÖZLÜK

Sözlüğe alınan ikilemeler, ilgili yörelere (Ordu, Giresun, Trabzon ve Rize) ait çalışmalardan ve Derleme Sözlüğü'nden alınmıştır. Sözlükte madde başı olarak alınan 394 ikileme bulunmaktadır. Sözlükte yer alan ikilemelerin yazı dilinde kullanılmamasına veya farklı bir anlamla ve ses yapısıyla yalnız bu yöre ağızlarında bulunmasına dikkat edilmiştir. İkileme dışında üçlemeler de örnekleriyle birlikte sözlüğe dahil edilmiştir. Derleme Sözlüğü'ndeki örnekler aynen olduğu gibi alınmış ikilemenin anlam karşılığı ve varsa cümle içindeki kullanımı verilmiştir. Diğer çalışmalarda geçen ikilemelerin de anlamı gösterilerek cümle içerisindeki kullanımları gösterilmiştir. Taranan eserlerin kısaltmaları ve ikilemelerin geçtiği sayfa numaraları da gösterilmiştir.

-A-

abık sabık (Gr. DS/I-19):
Saçma sapan, gelişi güzel,
ileri geri, boş söz.

abuk sapuk (Rz. DS/I-19),
(TYA III, 4): Saçma
sapan, gelişi güzel, ileri
geri, boş söz.

abuzambak (Or. DS/I-19):
Saçma sapan, gelişi güzel,
ileri geri, boş söz.

adak adak (Or. DS/I-62):
Azar azar.

afal afal (TYA III, 6): Şaşkın
şaşkın

afarayıp küfüremek (Or.
DS/I-70): Öfkeyle ağızına
geleni söylemek,
küfretmek, bağırp
çağırmak, paylamak.

afıl uful (Gr. DS/I-72): Tatlı
tatlı, serin serin (rüzgârın
esişi hakkında)

afur küfür etmek (Or. DS/I-
70): Öfkeyle ağızına geleni
söylemek, küfretmek,
bağırp çağırarak,
paylamak.

a ır akıllı (Or. DS/I-90):
Olgun, terbiyeli, oturaklı,
aklı başında.

a ır dolu (Tr., Rz. DS/I-91):
Kürekleri suya derince
daldırarak yavaş yavaş ve
vücut hamlesiyle çekiş için
kullanılır.

akar bakar (Rz. DS/I-139):
Bakışumlu (mütenazır)
toprak meyli, haddıfasıllar.

alan dolan (Tr. DS/I-196):
Karmakarışık,
darmadağınık, alt üst.

alan talan etmek (Or., Gr., Tr.
DS/I-196), : Alt üst etmek,
dağıtmak, karmakarışık
etmek.

- alan turan** (Tr. DS/I-196): Karmakarışık, darmadağınık, alt üst.
- alay malay** (TYA III, 12): Olduğu gibi, gelişigüzel
- la- sızla-**: *ālayı sızlayı* boynuma da *hdım* (AYB, 100): Ağlaya sızlaya.
- alıp alıp ver-** (OYA, 333): Çok sıkıntı çekmek.
- altan uşarı**: *altan uşarı* atmış *gişi türkü s ölerdi* (OYA, 248): Küçükten büyüğe.
- altdan~altdan**: biri~de *altdan~altdan* *digilir* (TYA II, 160): Alttan alttan.
- altın altın**: *altın altın* *külèy* (KİAT, Tr., 204): Alttan alttan, *gizlice*, *hissettirmeden*.
- apalak topalak** (Or. DS/I-282): İri, tombul yüzlü, ablak. (apal: İri, büyük DS).
- apan apan** (Tr. DS/I-33): Yavaş yavaş, ağır ağır.
- apık sapık** (Or. DS/I-19): Saçma sapan, gelişî güzel, ileri geri, boş söz.
- apuk sapuk** (Or., Gr., Tr. DS/I-20): Saçma sapan, gelişî güzel, ileri geri, boş söz.
- ara- dara-**: *aramişler* *daramişler* (TYA II, 266): Arayıp taramak.
- asıl asalet**: *hıdırellezin aslı asaleti* burdan mütevellit (OYA, 312): Asıl, doğru.
- ay kıri aykıri**: *ay kıri aykıri* dallar kodiler (RİA, 220) *Aykıri*: düz, doğru.
- ayın oyun** (Tr. DS/I-419): Bozuk düzen, karışık, karmakarışık, olur olmaz, acayip, baştan savma, gelişî güzel.
- ayın oyun etmek** (Gr. DS/I-419): Döküp saçmak, alt üst etmek, işe yaramaz duruma getirmek, bozmak, karmakarışık etmek, çarçur etmek.
- az boz** (TYA III, 23), *az boz* bangada parasi olur (RİA, 207): Azıcık, önemli miktarda olmayan
- az cáz** : ermeniler başgun soyğun *böle azā cázā* yapmışlar (OYA, 210): Eziyet, cefa.

-B-

babra bubrik: *babra bubrik* *nèşder/kaşuk kaşuk yağ isder* (KİAT, Rz., 265): Güneşi çağırılmaya mahsus bir dua ilahı.

baltur kültür (Tr. DS/II-512): Gürültülü bir şekilde düşmek veya herhangi bir harekette bulunmayı anlatır. Paldır küldür.

cavcav (Or. DS/III-865): Boş, gereksiz laf.

cepir cepir *yemek* (Or. DS/III-883): Ağzı şapırdatarak yemek.

cer cer *et-* (OYA, 337): Boşuna konuşmak.

cıbil cıbil (Gr. DS/III-891): Yıkanmayı anlatan zarf.

cıbil cıbil *etmek* (Gr. DS/III-891): Yıkanmak.

cımbıl cımbıl (Gr. DS/III-891): Yıkanmayı anlatan zarf.

cıngır cın ır *etmek* (Or. DS/III-923): 1. Gevezelik etmek, 2. Terbiyesizce söz söylemek.

cırcır (Gr. DS/III-927): 1. Pamuk kozalarının pamuğunu ve çekirdeğini birbirinden ayıran çıkırık, (Or. DS/III-927): 2. Geveze, (Or., Rz. DS/III-926): 3. Ağustos böceği.

cırcır böceği (Tr. DS/III-927): Kara çekirge.

cırım cırım *etmek* (Gr. DS/III-930): Parça parça etmek.

cırım cıngıl (Gr. DS/III-930): Didik didik, parça parça.

cibil cibil *yunmak* (Or. DS/III-955): Bol su ile yıkanmak.

ci il ci il (Rz. DS/III-963): Pırıl pırıl.

cim cim *etmek* (Or. DS/III-972): Gözlerini sık sık açıp kapamak.

cimcim (Gr., Or. DS/III-971): Çocukların ellerini üstüste koyarak oynadıkları bir çeşit oyun.

civcik (Rz. DS/III-1022): Civciv.

civil civil (Or. DS/III-989): Güneşli, açık havayı anlatır.

-Ç-

çaba çaba: pen *çaba çaba* vurdum (KİAT, Tr., 176), pu adam-da *çaba çaba* vurdi (KİAT, Tr., 176) : Elini eline vurmak

çağçak (TYA III, 51): Tanelerin değirmen taşına düzenli akmasını sağlayan tahta araç.

çala çala (Or. DS/III-1048): Vura vura.

çalın- çalın-: *çalını çalını* ben de yoruldum (KİAT, Or., 46) Çalın-: Dedikodusu yayılmak.

çalı çilmek (AYB, 75): çalı çırpı

çan kelek: gollarını b öle *çan kelek* dakarsın (OYA, 233) Kelek: çingirak.

çapa çapa (Gr. DS/III-1072): Koşa koşa.

çapras (<Far. Çep u râst, TYA III, 53): Şaşı

çöl çöp: annesi *çölden çöpten/* gızını elmas yaratmış (OYA, 175): Çer çöp.

-D-

dabanca silah: *dabancalar* *silahlar* atılır (TYA II, 49): Tabanca silah.

dabancali fi ekli tüfekli: böyle *dabancali fişekli* *tüfekli* (TYA II, 279)

dabil dabil (Or. DS/IV-1315): Yeni yürümeye başlayan çocukların yürüyüşünü anlatır.

dav da : her birimiz *dava daşa* düşüdük (OYA, 274): Dağ taş.

dembül dümbül (Gr. DS/IV-1415): Yuvarlanarak düşen kalka (yürümek).

dıvık dıvık (Gr. DS/IV-1474): Devamlı yellenmeyi anlatır: Ne *dıvık dıvık* ediyorsun.

dıvrık dıvrık (Gr. DS/IV-1475): Kıvrak, oynak (kemençe ezgisi için): Kemençe ne güzel *dıvrık dıvrık* söylüyor.

dız dız (Or. DS/IV-1476): Acele ve çabuk yürüyüş (için): *Hasan dız dız eve gidiyor.*

dînen- dînen-: hayvan *dîneni dîneni* gider (OYA, 194): Dinlene dinlene.

dirdir (KİAT, Tr., 316): Dırır.

di di (Tr. DS/IV-1473): Sığır, davar kovalama ünlemi.

divil divil (Gr. DS/IV-1526): Yılan, solucan, balık gibi hayvanların sessiz ve hızlı hareketlerini anlatır.

do ri do riya: Arapçâyi *doğri doğriya* bilmez (RİA, 207): Doğru dürüst.

do um do um: kesdum başparmağumi/kan açar *doğum doğum* (KİAT, Rz., 262): Bol miktarda, durmadan.

domurcuḥ domurcuḥ: gözlerinden bu *domurcuḥ domurcuḥ* a hıye (AYB, 70): Damla damla.

don- t-: öle bi *donan eden* eşidmedim (OYA, 262-263) Donmak vb. anlamında.

dönder- dönder-: *dönderü dönderü* ufalaruḥ (OYA, 203): Döndere döndere.

dört dört: bole zamanda *dört dört* herges olamaz (TYA II, 148): Dört dörtlük

dö ür- dö ür-: gel *döşüre döşüre* (KİAT, Tr., 194): Devşire devşire, toplaya toplaya.

-E-

ebelek sebelek (Or. DS/V-1653): Yürürken sık sık

- düşüp kalkan, düşe kalka yürüyen (insan ya da hayvan).
- ebir ambağ** (OYA, 342): Uygunsuz
- ecil cücül** (OYA, 342) : Küçük, işe yaramaz şeyler
- e e büğü** (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.
- e i bü ü** (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.
- e rim bü rüm** (Or. DS/V-1685): Eğri büğrü, yamuk yumuk, dolambaçlı.
- enük cücük**: siziñ topuñuz, *enüñüz cücüñüz* (AYB, 83): Çoluk çocuk, bütün aile efradı.
- erem perem** (Tr., Rz. DS/V-1766): Darmadağınık, karışık.
- eren peren** (Or., Tr. DS/V-1766): Darmadağınık, karışık.
- eren peren olmak** (Or. DS/V-1766): Darmadağınık hale gelmek, perişan olmak.
- erkekli kadın**: toplu kezerler *erkekli kadın* (TYA II, 396): Kadınli erkekli.
- e il- de il-**: u evliye~de *eşildi deşildi* (OYA, 192): Eşilip deşilmek.
- ev ocak**: *evimize ocāmıza* harcıduğ (TYA II, 280): Ev ocak, ev bark.
- ezele- bezele-** (RİA, 316): Oğuşturmak.
- F-**
- fak fak gülmek** (Or. DS/V-1831): Yüksek sesle, kahkaha ile gülmek.
- fık fık** (Or. DS/V-1851): Herhangi bir şeyin ateş üzerinde kaynamasını anlatır.
- fık fık**: nası *fıhdan fa* gödu garılları (AYB, 89): Kahkaha.
- fırt kelek** (OYA, 344): Düzen, hile
- filan falan**: *filan falan* hoca (TYA II, 377): Falan filan.
- firfilik** (RİA, 317): Düdük, düdük sesi
- fösül fösül** (Gr. DS/V-1878): Fısıltı halinde konuşmayı anlatır.
- fösür fösür** (Gr. DS/V-1879): Aralıksız sigara, pipo vb. içmeyi anlatır.
- fukar fakir**: inciltmāyin *fukarāyi faķiri* (RİA, 236): Fakir fukara.
- G-**
- alem alem**: ğaşların *galem galem*/param da yok ki alam (OYA, 245): Kalem gibi kaş.

Turkish Studies

apdı açdı (O 344): Hile.

ar- at-: çakılı çimentoyu

ğarar ğatar (O 216):

Kırmak karı stırmak

gıdı gıdı (Tr. D/V-2031):
Kpek, koyun, keçi vb.
hayvanları çağırma
ünlemi.

gıgıl gıgıl (Or., G., Tr.
D/XI-4508): A ğır ağır,
yavaş yavaş.

gıldır gıldır (Or. D/V

gukguk (Tr. DS/VI-2189):
Baykuş.

úl ubür: *gül gubür* gâtmadu
h (AYB, 64): Çer çöp

umul umul: körük hizleri,
yılmış *gumul gumul* (TYA
II, 242): Küme küme.

gur gur (Or. DS/VI-2198):
Koyun ve keçi çağırma
ünlemi.

gücük gücük: *gücük gücük*
dilersin (TYA II, 239):
Küçük küçük, ufak ufak.

güÇÇük güÇÇük: ayıtlıyōsun
ōyle *güÇÇük güÇÇük*
(TYA II, 162): Ufak ufak.

güldür güldür (Or. DS/VI-
2218): Suyun bol bol
akışını anlatır.

güzlük gülistannık: ortalık
güzlük gülistannık (TYA
II, 9): Güllük gülistanlık.

-H-

ha lum ha lum (Tr. DS/VII-
2251): Köpeğe saldırması
için verilen emir, tut tut.

halik ulik (OYA, 347) : Ufak
tefek şeyler

halt halt *gelmek* (Gr. DS/VII-
2262): Nereye bastığını
bilmeden kuvvetli
adımlarla koşmak.

hangır hangır (Gr. DS/VII-
2274): Ağır bir şeyin
düşmesinden çıkan sesi
anlatır.

haphap (Gr. DS/VII-2277):
Sinirli.

haphap olmak (Gr. DS/VII-
2277): Karşı karşıya, yüz
yüze gelmek, karşılaşmak.

har hur: *har hur* köpek gibi
adamı dala (OYA, 307):
Köpeğin hırlamasını
anlatır.

harese kúrese: néyise
efendime söylüyüm,
harese kúrese efendim
(AYB, 94): Uzun uğraşlar
sonucunda, neticede.

hâhâ □□□□□

hır hır: *hır hır* çekersin, ācı yıkarsın (TYA II, 238): Ağaç kesilirken hızarın çıkardığı ses.

hır hır: boyle *hır hır* güzel güzel gaynar (TYA II, 282): Yemeğin ateşte pişerken çıkardığı ses.

hire hire (AYB, 141): Boğa çiftleştirilirken söylenen sözler.

hoğora/hoğori (RİA, 320): Baykuş

holdurhop (Or. DS/VII-2396): Sıçrayarak, atlayarak.

hop hop: balıklar *hop hop* göle hopladı (OYA, 311)

hopak hopak (Or. DS/VII-2404): Top top, öbek öbek.

hopla- mopla-: işde *hopli mopli* (OYA, 253): Hoplayıp moplamak.

hoplop (Gr. DS/VII-2405): Sinirli.

hopur hopur *hopla-:* *hopur hopur* *hopluyo* (KİAT, Or., 59) Yerinde duramamak, hop hop hoplamak.

hor hor: *hor hor* uyuyi (RİA, 198): Horul horul.

hu uḫ-nizam: *huḫuḫ-nizam* *yō-idi* (TYA II, 387): Hukuk, düzen.

hurhut (Tr. DS/VII-2444): 1. Ezilmiş, berelenmiş şey, 2. Yorgunluktan bitkin düşen

hurhut etmek (Tr. DS/VII-2444): Parçalamak, ufalamak

hurhut etmek (Tr. DS/VII-2444): Birini çok dövmek.

hürmet hizmet: böyle *hürmet hizmet* vardı (TYA II, 44): Saygı, hürmet.

-I-

ı il ı il etmek (Gr. DS/VII-2456): Çok yüklü, ağır bir şeyin yavaş yavaş sallanması: Şu armut ağacına bak rüzgâr vurdukça *ıgil ıgil* ediyor.

ıklım ıklım (Or. DS/VII-2464): Ağzına kadar dolu, çok kalabalık.

ıklım tıklım (Rz. DS/VII-2464): Ağzına kadar dolu, çok kalabalık.

ıncık mıncık etmek (Or. DS/VII-2477): Karıştırıp ezmek, yenmez ya da kullanılmaz duruma getirmek: İncirleri *ıncık mıncık* ettin, al hepsini kendin ye.

ıyırım ıyırım (Or. DS/VII-2498): Yırtık pırtık, paramparça.

ıyırım bıyırım (Or. DS/VII-2498): Yırtık pırtık, paramparça.

- -

ifil ifil (Or. DS/VII-2508):
Hafif hafif, kesik kesik
(esen rüzgâr için).

ileri geri: bugün *ileri geri*
sekiz buçū ay oluye
(AYB, 103): Aşağı yukarı,
yaklaşık.

ileri g ri yap-: *ileri gèri*
yapıyoğ (OYA, 178):
Münakaşa etmek,
çekişmek.

im dim bilmek (Tr. DS/VII-
2536): Bir şeyin en ince
noktasına kadar bilmek:
Ona söyleme, o *imini*
dimini bilir.

imil imil (Or. DS/VII-2536):
Yavaş yavaş.

incecuğ incecuğ: yerini
incecuğ incecuğ kaziy
(TYA II, 170): Derin
olmayacak şekilde.

ingır mungır (Tr. DS/VII-
2542): Tam bir düşünce
belirtmeyen konuşma
(için).

ipil ipil (Or. DS/VII-2545):
Parça parça, lime lime.

iplim iplim (Or. DS/VII-
2546): Pırl pırl (parlamak
için)

is cis: *ismidir cismidir* (TYA
II, 165): İn cin.

ivik divik (Or., Gr., Tr.
DS/XII-4526): İnceden

inceye, ayrıntılı olarak:
İviğini diviğini aramak.

-K-

kadın erkekli: *kadın erkekli*
bu yolu yaparuk (TYA II,
245): Kadınli erkekli.

kalandar kulundur (TYA II,
355) Kalandar: Ocak
ayının 12'sini 13'üne
bağlayan gece.

kapur kapur: bembeyaz
kapur kapur ufallanur
(OYA, 300): Çok küçük
parçalara ayrılacak şekilde
ufalanmak.

kar i ber : *karşi berè* sayarum
(RIA, 252): Karşı beri,
uzak yakın, şura bura.

katıkla- katıkla-: *katıklar*
katıklar tuzunu adarız
(TYA II, 63) Katıkla-:
karıştırmak.

kemkem (Or. DS/VIII-2739):
Geveze.

kertük kürtük (Or. DS/XII-
4547): Pürüzlü, girintili
çıkıntılı.

kıcı kıcı (Tr. DS/VIII-2787):
Davar çağırma ünlemi.

kıdı kıdı (Or., Tr. DS/VIII-
2787): Davar çağırma
ünlemi.

kıdım kıdım (Or. DS/VIII-
2787): Ağır ağır, yavaş
yavaş.

- kımıl kımıl** (Or. DS/VIII-2803): Yavaş yavaş, ağır ağır.
- kımkım** (Or. DS/VIII-2803): Ağır ağır konuşan kimse.
- kırık kırık** (Or. DS/VIII-2825): At ve eşek çağırma ünlemi.
- kı k t** (Rz. DS/VIII-2845): Denizde balıkları ağın içine kovalamak için kullanılan ortası delik ipli taş.
- kı ı k ı** (Tr. DS/VIII-2845): Kümes hayvanlarını kovalama ünlemi.
- kit- gel-**: burıya *kidi gelince* (TYA II, 89): Gidip gelince; tırabzona *kidi kele kidi gele* (TYA II, 89): Gide gele.
- kipekip** (Or. DS/VIII-2874): kip: uygun, tıpatıp gelen.
- kirik kırık** (AYB, 144): At, eşek ve katırı çağırma için kullanılan söz.
- ķivir zivir**: *ķivirina zivirina* ğider (RĀA, 217): İvır zıvır.
- ķolanlı ķolanlı**: peşdemal yāni şöyle *ķolanlı ķolanlı* (TYA II, 106) Kolan: Kıl ya da yünden dokunmuş, üstü işlenmiş bir çeşit kuşak.
- kopa kopa** (Tr., Rz. DS/VIII-2920): Koşa koşa.
- koskos** (Tr. DS/VIII-2930): Çalıklı yürüyen, salınarak yürüyen (kimse)
- kötülük iyilik**: adam melmeketinin *kötülünü iyilini* gonuşmaz (TYA II, 25): İyilik kötülük.
- kıldur paldır**: *kıldur paldır*~ edeler (AYB, 99): Paldır küldür.
- ķusa ķusa**: kesēysin olari *ķusa ķusa* (TYA II, 132): Kısa kısa.
- kuti kuti** (Tr. DS/VIII-2989): Köpek çağırma ünlemi.
- ķutuķ mutuķ**: kapilerde *ķutuķ mutuķ* varmidu (KĪAT, Rz., 268): Köpek möpek.
- küçücük küçük**: *küçücük küçük* keşanlımız var idi (TYA II, 229): Küçük küçük.
- küçüg küçüg**: böle *küçüg küçüg* ed ĩysın (TYA II, 439): Ufak ufak.
- küt küt küt**: keser küpüsĭnen *küt küt küt* hep açarduķ unu (OYA, 294): Keserin çıkardığı ses.
- küt küt**: biri bıraķur biri çalardı. zıpbak zıpbak, *küt küt* iderdi (OYA, 201): Dibekte arpa dövülürken tokmağın çıkardığı ses.

kütür kütür: sülānan *kütür kütür* nişan atallardı (OYA, 201): Silahın ardarda ateşlenmesiyle çıkan ses.

-L-

lankur lankur (Tr. DS/IX-3064): Biçimsiz konuşma ve yürüyüş için.

laķır laķır laķır: getir~bā~bi~çay *laķır laķır laķır* (TYA II, 48): Lak lak, boş boş konuşmayı anlatır.

lıbır lıbır (Tr. DS/IX-3075): Çabuk çabuk (yemek için).

lin a lin : o ğemi doli ya *linća linć* neċāset (RĪA, 269): Hıncahınc, tıka basa

lokur lokur (Gr. DS/IX-3084): Su ya da sulu yiyeceklerin kaynarken çıkardığı ses için.

-M-

mal ħal: hep benim üsdüme atdılar u işleri talla, *mal ħal* (OYA, 239): Mal vb. anlamında.

manca manca *oynamak* (Or. DS/IX-3117): Çocuklar arasında yemek yaparak oynamak.

mani mani (Tr. DS/IX-3123): Sık sık ve sürekli olarak.

mesmes (Gr. DS/IX-3172): Irmak ve derelerden esen hafif yel.

met de neķ (RĪA, 237): Çelik çomak oyunu

mır mır etmek (Or. DS/IX-3188): Dır dır etmek, gevezelik etmek.

mırt mırt etmek (Or. DS/IX-3189): Kendi kendine söylenip durmak.

mısır ey: sonbahardağa filan *mısır şey* biçilir (TYA II, 296): Mısır ve benzeri anlamında.

mıyel mıyel (Or. DS/IX-3194): Uyuşuk uyuşuk.

mıyıl mıyıl (Gr. DS/IX-3194): Cansız, sönük (bakış ve ateş için).

-N-

naķu lu digi li: böyle *naķuşlu digişli* (TYA II, 15): Nakışlı dikişli, süslü.

-O-

omuz omuz: millet burdan *omuz omuz* göşlerini yükledi (OYA, 249): Yüğü omuzlamayı anlatır.

v v: *ōv ōv* bōğu ruyōr (RĪA, 299) Ayının çıkardığı ses.

oyum oyum: gara ğoyun beyaz ğoyun/boynuzları *oyum oyum* (KĪAT, Gr., 102: Oylum oylum

-Ö-

öbelek öbelek (Gr. DS/IX-3307): Aksayarak, topallayarak (yürüyüş için): Şu adam *öbelek öbelek* yürüyor.

ö ö (Rr. DS/IX-3356): “Sus, kısa kes” anlamlarında susturmayı anlatır.

-P-

parali parasiz: *parali parasiz* vericek (TYA II, 248): Paralı veya parasız.

pelı pelı: elmayı *pelı pelı* yaparsın (TYA II, 239): (<bölük bölük) Dilim dilim.

perem perem (Or. DS/IX-3429): Parça parça.

pirpır (Gr. DS/IX-3444): 1. Kadın giysilerini süslemekte kullanılan boncuk ya da kumaş parçası, 2. Uçurtmalar takılan kâğıt süs (yel vurdukça ses çıkartır).

pirkesek (Or. DS/IX-3445), (AYB, 149): Parça parça, ufak ufak.

pıtı pıtı (Tr. DS/IX-3450): Küçük çocukların kısa adımlarla ve yavaş yavaş yürüyüşü, tıpış tıpış.

piçi piçi (Or., Gr. DS/IX-3452): Sığır, davar çağırma ünlemi.

pili pili (Tr. DS/IX-3453): Kümes hayvanlarını çağırma ünlemi.

piti piti (Tr. DS/IX-3464): Kısa adımlarla, çabuk çabuk (yürüyüş için).

pitpit (Rz. DS/IX-3464): Kekeme.

pö pö: yerduğ bali. *pö p ö* gusmak (TYA II, 400): Kusma ünlemi.

purput (Rz. DS/IX-3488): 1. Çok ince toz taneleri, 2. İyi ezilmemiş yoğurttan yapılan ayranın içindeki küçük tanecikler: Ayranım iyi olmadı, hep *purput* oldu.

-R-

rek rek: *rek rek* boyuyok (OYA, 294): Renk renk.

-S-

saksak (Gr. DS/X-3520): 1. Yapışkan, (k)10.576(.)-0.149581( )]TI48(t)-4.76((k)10.

u aḡ dev ek (Or. DS/XI-4044), alabüldüne *uṣaḡ* *dēvšek* gider (OYA, 211): Çoluk çocuk

-Ü-

üç b er: *üç beşer* güleş olmuş (OYA, 168): Üçer beşer.

ürük cücük (Or. DS/XII-4795): 1. Soy sop, 2. Çoluk çocuk.

üsdünden a : *üsdünden aṣṣā* büsbütün çıkarusun bunu (OYA, 284): Tepeden tırnağa.

-V-

varak varak (Or. DS/XI-4044): Ağır ağır, duraklayarak, konaklayarak. (Varak: Varılacak son yer, durak, konak. Or., Ng./DS)

vazır vazır (Or. DS/XI-4094): Kolay kolay.

vicık vicık (Or. DS/XI-4098): Çok cıvık, yumuşak (çamur, yağ vb. için).

vicır vicır (Or. DS/XI-4099): Cıvıl cıvıl.

vid vid (Gr. DS/XI-4099): Gevezelik, dedikodu

vidı vidı (Tr. DS/XI-4099): Geveze, dedikoducu.

vık vık (Rz. DS/XI-4099): Gevezelik, dedikodu

vıkır vıkır (Or. DS/XI-4100): Fıkır fıkır.

vıyıl vıyıl *kaynamak* (Or. DS/XI-4100): Karınca gibi kaynamak.

vidi vidi *yemek* (Or. DS/XI-4105): Her kusurun üstünde durup, karşısındakini üzmek.

vuravur (Tr. DS/XI-4108): Toplu dögüş.

vur- vur-: *vuru vuru* çıkadüduḡ (OYA, 218): Vura vura.

-Y-

yaḡıl yaḡıl: *óm sıra yaḡıl yaḡıl* *óm sıra ev tarafa geliye* (AYB, 103): Yan yan

yalap yalap (Gr. DS/XI-4140): Parıl parıl, ışıl ışıl

yalbır yalbır (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.

yalbirt yalbirt (Or. DS/XI-4142): Parıl parıl.

yaldır yaldır *yanmak* (Or. DS/XI-4142): Pırıl pırıl parlamak

yalp yulp: *yalp yulp, yalp yulp* iki tâne alitirik geliye (AYB, 105): Işıl ışıl

yambul yambul (Or. DS/XI-4154): Eğri büğrü.

yamrı yumru/yamrı yümrü/yamru yümrü (Tr. Rz. DS/XI-4157): Eğri büğrü.

yarı yamalak (Tr. DS/XI-4185): Eksik, özensiz yapılmış, düzensiz (iş için)

- yarım y lah** (<yamalak) (AYB, 67): Yarım yamalak.
- yarı ya lu:** ğadunuñ birisi de *yarı yaşlu* da deel (AYB, 70): Yaşlı başlı, yaşı geçkin.
- yá i yá i:** kelin ağlar *yáşi* *yáşi*/kitmem tēyin sallar bási (KİAT, Tr., 198): Yaşın yaşın.
- yatağ yasduğ:** *yatağ yasduğ* bölē bī şeyler (OYA, 248): Yatak yastık.
- yavan ya ık** (Tr. DS/XI-4203): Katıksız, yağsız, tad alma düşünülmeden, karın doyuracak kadar (yemek için).
- yavan yavan:** *yavan yavan* bi yemek etdiler (TYA II, 413): Yavan yavan, katıksız.
- yava dan yava dan:** başlarsın *yavaşdan yavaşdan* Kesmiye (TYA II, 97): Yavaş yavaş.
- yayım yayım:** gülğanın doruğunda/arular *yayım yayım* (KİAT, Tr., 147): Yayım yayım.
- yel yepeldeğ** (TYA III, 255): Çabucak
- yel yepelēk** (Or., Tr. DS/XI-4240), (OYA, 358): Çabucak, telaşla, hızlıca.
- yel yepildeğ** (Tr. DS/XI-4240): Çabucak.
- yılbır yılbır** (Or. DS/XI-4266): 1. İvedi, (Or. DS/XII-4821): 2. Tez, ıvecen.
- yıldır yıldır** (Gr. DS/XI-4267), (TYA III, 258): Pırıl pırıl, ışııl ışııl.
- yıldır yıldır yanmak** (Or. DS/XI-4267): Pırıl pırıl parlamak.
- yılp yılp** (Gr. DS/XI-4272): Pırıl pırıl.
- yılp yılp** (Or. DS/XI-4272): Çabuk çabuk (görünüp yiten nesnelere için).
- yiyecek g yecek:** ancā *yiyecek gēyecek* geçebiliyomuş (OYA, 193): Yiyecek giyecek.
- yosma yosma:** saçlarda *yosma yosma* ekmekler ğızardulūdu (OYA, 201): Güzel, lezzetli
- yumağ yumağ:** arkasından aşışā /saşlari *yumağ yumağ* (KİAT, Tr., 218): Yumak yumak.
- yu- y yke-:** ebe *yur yēyker* (OYA, 199): Yıkayıp temizlemek.
- y sek y sek:** *yūsek yūsek* bağa bağa ğeliyormuş (KİAT, Or., 49): Yüksek yüksek. Yukarı doğru, yükseğe bakmak.
- yümsek yümsek:** *yūmsek yūmsek* ba kıyódu (KİAT,

Or., 49): Yüksek yüksek.
Yukarı doğru, yükseğe
bakmak.

-Z-

zanzur (Or. DS/XI-4348):
Deprem.

zayıflı- zayıflı- *zayıflıyî*
zayıflıyî oldu parmak gibi
(TYA II, 59): Zayıflaya
zayıflaya.

zehir zembelek (Or. DS/XI-
4356): 1. Çok ekşi, 2. Çok
soğuk, 3. Çok acı.

zıpbak zıpbak: biri biraçur
biri çalardı. *zıpbak zıpbak*,

küt küt iderdi (OYA, 201):
Dibekte arpa dövülürken
tokmağın çıkardığı ses.

zırzar (Rz. DS/XI-4381):
Geveze, gürültücü.

zoba zoruna (Tr. DS/XI-
4381): Binbir güçlükle.

zom zom *gezmek* (Or. DS/XI-
4393): İşsiz güçsüz
dolaşmak.

zor zoruna (Gr., Tr. DS/XI-
4381): Binbir güçlükle.

zoru zoruna (Tr. DS/XI-
4381): Binbir güçlükle.

Çalı mada Kullanılan Çevriyazı aretleri

a. Ünlüler

ā : Normalden uzun a sesi

á : Yarı kalın, düz, geniş (a~e arası) ünlü

è : Yarı geniş, düz, ince (e~i arası) ünlü

ē : Normalden uzun e sesi

ī : Normalden uzun ı sesi

ĩ : Normalden kısa ı sesi

ĩ̄ : uzun ı sesi

ō : Normalden uzun o sesi

ó : Yarı kalın, yuvarlak, geniş (o~ö arası) ünlü

ō̄ : Normalden uzun ö sesi

ū : Normalden uzun u sesi

ú : Yarı kalın, yuvarlak, dar (u~ü arası) ünlü

ū̄ : Normalden uzun ü sesi

b. Ünsüzler

- ć : Yarı sızıcı, tonlu, diş eti-ön damak c ünsüzü
Ç : Patlayıcı, yarı tonlu, diş eti (c~ç arası) ünsüzü
ç : Yarı sızıcı, tonsuz, diş eti-ön damak ç ünsüzü
ğ : Patlayıcı, yarı tonlu, art damak ünsüzü
ğ̇ : Yarı sızıcı, tonlu, ön damak (g~c arası) ünsüzü
ħ : Sızıcı, nefesli, tonlu-tonsuz gırtlak ünsüzü
ħ̇ : Sızıcı, tonsuz art damak ünsüzü
ķ : Yarı tonlu, art damak ünsüzü
K : Patlayıcı, yarı tonlu, ön damak (k~g arası) ünsüzü
ķ̇ : Patlayıcı, tonsuz, orta damak yarı kalın ünlülerle hece kuran k ünsüzü
Í : Ön damak l'si
ñ̇ : Damaklı geniz ünsüzü
ṙ : Tonsuzlaşmış diş eti-ön damak r ünsüzü
T : Patlayıcı, yarı tonlu, asıl diş (d~t arası) ünsüzü

KAYNAKLAR ve KAYNAK KISALTMALARI

- AKAR, Ali, "Trabzon Ağzında Eski Türkçe Leksik Unsurlar",
**Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat
Sempozyumu** (3-5 Mayıs 2001), Bildiriler, C. II, Trabzon 2002,
s. 173-193.
AKSAN, Doğan, **Türkçenin Sözvarlı ı**, Engin Yay., Ankara 1996
AYDIN, Erhan, "Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler", **TD**, S. 544
(Nisan 1997), s. 417-421
AYDIN, Mehmet, (**AYB**), **Aybastı A zı** (İnceleme-Metin-Sözlük),
TDK Yay., Ankara 2002
BURAN, Ahmet, **Anadolu A ızlarında sim Çekim (Hâl) Ekleri**,
TDK Yay., Ankara 1996
CAFEROĞLU, Ahmet, (**EUTS**), **Eski Uygur Türkçesi Sözlü ü**,
Enderun Kitabevi, İstanbul 1993
CAFEROĞLU, Ahmet, (**K AT**), **Kuzeydo u llerimiz A ızlarından
Toplamalar** (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağzları),
TDK Yay., Ankara 1994

ÇAĞ

- ÖLMEZ, Zuhâl Kargı, “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2), **Bah 1 Ögdisi 60. Do um Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Arma anı**, Simurg Yay., Freiburg-İstanbul 1998, s. 235-260.
- SEV, Gülsel, “Divanü Lûgat’it Türk’te İkilemeler”, **TD**, S. 634 (Ekim 2004), s. 497-510
- TEKİN, Talat, **Orhon Yazıtları** (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk), Yıldız Yay., İstanbul 2003
- TUNA, Osman Nedim, **Türkçenin Sayıca E Heceli kilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara1986
- Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara 2005
- ZÜLFİKAR, Hamza, **Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler**, TDK Yay., Ankara 1995